

„KLUJ“

MILYEN KÜLÖNÖS ebből a meglehetősen nemzetközi s nagyon nemzeti Budapestről visszatekinteni Kolozsvárra és Cluj-ra (ejtsd : kluzs), meg aztán újra előnézni Kolozsvárra. Ahogy én a várost ismerem, biztosan bajszuk alatt mosolyognak a kövei: no, gyere, nézd meg, mit változtam, a nagyságos fejedelmek ideje óta nem változtam, hiába ugrált rajtam török meg rumuny ...

Vájjon?

Ahogy az Erdélybe igyekvő vándor, idestova ötven éve, elhagyta Nagyváradot (utóbb Oradea-Mare, emlékszünk még erre a nevére? ha igen, akkor sem sokáig), még tele a „peceparti Párizs“ Nyugat felé ácsinkózó nyugtalanságával; Kelet és Nyugat összeegyeztetésének erjedő mustjával, finom és finomkodó válogatásával, amely nyolcvan százalék nyugatosságba és nyugatiasságba húsz százalék magyarságot akart csepegtetni, hogy Összekotyvassza belőle az új magyar élet bűvös italát — mondom, ahogy elhagyta Váradot s a kezdődő hegyek közé ért, a hűvösödő levegőben összehúzta magán a kabátot s a lelkét is bebugyolálta a ki tudja honnan ott termett óvatosság és bírálgatás köpönyegébe. Csucs-Bucsa, jelentkeztek rejtélyesen az állomások s az ember nem tudta, ő megy-e bele a történelembe vagy a történelem jön-e elébe, hogy kézenfogva bevezesse a minden más magyartól különböző s talán mindegyiknél magyarabb magyarságba. A szédült Várad józanságában is kissé részeg volt, Kolozsvár pedig részegségében is józan. Mi volt kettejük között? Egy furcsa villanás. Képzelnék el egy csak ünnepnap nyitva tartott néprajzi múzeumot, Gyöngyös Bokréta előadást, ember szépségek milleniumi kiállítását — az egészet belekeverve a hétköznapiok színeibe, illataiba: ez volt Bánfihunyad, ahol az ember igazán nem tudta, mit bámuljon jobban, a faépületek szinte ázsiai merev hajlásait vagy a női alakok leeurópaiabb kifinomult vonalait, a színek összhangját a tarlói hímzéseken vagy a barna-piros arcokon. Soha sehol olyan arisztokratikus parasztságot nem láttam tartásban, szóban, sudár alakban, mint Bánfihunyadon. Az embernek összehasonlításként a Szomáliái Mogadiscio görög-szabású fekete Vénuszai jutottak volna eszébe, ha akkor egyáltalán tudta volna, merre is van ez az afrikai kikötő.

Ezt azért is mondom, mert Erdély elég volt önmagának. Az ő különös, zordonan derült magyarságát nem kellett kiegészítenie az Alföld tempós szemlélődésének, a simán fordulásokban nyüzsgő Felvidéknek, a könnyedebb, latinosan gondtalanabb Dunántúlnak. Erdély magyarsága palackos óbor volt, bedugaszolva, lepecsételve. Jó fej bírta csak el a belőle hörpintett kortyokat, de a dugó kiugratásához is kellett értenie.

Szóval, megérkeztünk Kolozsvárra s itt is maradunk vagy tíz esztendeig, a századforduló első éveit. Hallottam ugyan addig is németes magyar szót, tótosat, cigányosat, az egyiket itt, a másikat ott, de még sosem voltam olyan helyen, ahol ugyanazt a magyar nyelvet többféleképpen beszélnek, már pedig Kolozsváron beszéltek nyújtott mezőségi, énekelve székelyesen, o helyett nyílt a-val örményes „lapan“ s egészen különös o-la-hos szag-tot-sá-gal. Amerre eddig jártam magyar vidékeken, még a kétnyelvű közönséges ember is ritka volt; Kolozsváron a négy nyelvű egyszerűbb ember is elég sok volt. A szász kedves tájszólásán kívül tudott klasszikus németül és magyarul, esetleg románul is. Találkoztam székely darabonttal (férfi cseléd), aki románul és cigányul is tudott. Sok magyar bírta a szász,

románt és sok román jól beszélt a magyart. Mesélik, hogy az impérium átvétele után a felsőbb bíróságokon a szín-román tanács bonyolultabb eseteket magyarul beszélt meg zárt ajtók mögött, hisz mindnyájan magyar egyetemen végeztek jogot.

Vagyis Kolozsváron több arcú volt a magyarság s kiegészült még valami történelmi vonással, amit főképp az szolgáltatott, hogy kávéházban, színházban, bankokban, hivatalokban, utcán lépten-nyomon történelmi nevekkal találkozott az ember: Bethlen, Béli, Mikes, Zeyk, Bánfly s egy délután több gróffel foghatott kezét, mint az Alföldön tíz év alatt. A Kolozsváron székelő erdélyi arisztokrácia a város életét élte.

Ez az élet pedig érdekesen egyéni volt. Látszatra szürke, csöndes és rendezett, de mélyén, az angol arisztokráciára emlékeztetően, ám a hajdani fejedelmi udvartartás kései villódzásaként intrikákban, szerelmekben, az élet élvezésében dús, mohó és sokrétű. Egy-egy arisztokrata női szempár tekintete néha messze levillant a polgárság szerényebb rétegeibe s nagy nevek viselői egészen kis nőcskékkal mutatkoztak természetesen és nyíltan. Az arisztokraták voltak egyébként is a legdemokratábbak. A hivatalnok-egyetemi tanár középosztály elég zárt életet élt. A századok szintén, külön. Es külön a román urak, akik nagyon kevesen voltak. Náluk csak zsidó volt kevesebb, három-négy család tagjai kerengtek mindössze a Főtéren, ahol mindennap mindenki mindenkiel találkozott a déli és az esti korzó idején. A Hóstátban aztán gatyás magyar parasztok laktak, mintegy a polgári városhoz átmenet nélkül ragasztott faluban kazlaik között. Monostor felé az oláh külváros — ez is falu, de építésében, levegőjében mennyire más! — húzódt. Gróftól oláh cigányig az akkori Magyarország minden társadalmi rétege képviselve volt. Egy birodalom — dióhéjban. Amit csak hangsúlyozott a sok egybezsúfolt vagy térközzel emelkedő sok és sokféle templom. A város közepén büszkén sült, még oda sem volt ragasztva templomához, a nagy katolikus torony s az órája egyfelől a minoriták barokk kedvességű kisebb templomára, másik lapja a ferencesek óvári templomára, emitt az unitáriusokra, evangélikusokra, távolabb a piarista templomra s a reformátusok csonkatemplomára nézhetett le.

Ami a lenézést illeti, a K. u. K. Fellegvár volt a legbüszkébb sárga-fekete festésű kapujával, előtte a sárga-fekete sávós faköpnnyel s előtte a feltűzött szuronyú őrszemmel. Ez képviselte a monarchia zord erejét s inkább csak a tisztí mulatságok idején volt kellemes hely. Engem még nagydiák koromban is feszengő félszegség fogott el „rézsűin“ belül. Talán azért, mert ez az Istentől ellenzékinek összegyűrt város melleleg mindig kormánypárti képviselőt választott?

Kolozsvár szellemi képét két ellentétes irányú törekvés szabta egyességé. Paradoxon? Nem. A következőkért. A Kolozsvárhoz legközelebb eső város — Budapest volt. Szellemi nyugtalanságában onnan várta az új indítékokat, minden pesti tücsköt-bogarat lenyelt s ahogy a példaszó emberében a víz is vérré vált, a kolozsvári agyban a legidegenebb eszme és törekvés is nyomban magyar színezetet kapott. Vannak források, amelyek minden beléjük mártott tárgyat bevonnak valami érc-réteggel: Erdély történelmisége így futtatott be minden beléje hulló új eszmét. Városban Kolozsvár volt a Petur bán — ahol a diákság egyszer lojális hódolatában a Csínom Palkó nótájával üdvözölte jóhiszeműen a lelátogató Habsburg főherceget s nagyon csodálkozott, hogy rossz néven vették tőle. Akkor többen „találkoztunk Filippinél“, tudniillik, egész komolyan, a rendőrkapitányt hívták akkor Filippinek. Különös név? Hát, kérem, ahol a könyvkereskedőket Gibbon-nak és Lepage-nak, a hentest Benigni-nek, a híres szálót Biasini-nek, a cukrászt Grosbois-nak hívták, nem is lehetett másképp,

hogy a Kapdebók és Trandafirek tősgyökeres kolozsvári családjaikat ne is említsem.

A legújabb budapesti folyóiratok első előfizetői között voltak a kolozsvári — kisdíjakok, de az is igaz, hogy Budapest után az első gumikerekű fiákker Kolozsváron jelent meg s az is nagyon kolozsvári jelenség, hogy csak egyetlenegy darab volt belőle, a Fötér sarkán álldogált egy fára aggatott, kéziratú tábla alatt: Gumirádlér állomás, divat volt beleülni, de csak pávászkodó kis útra, közlekedési eszköznek senki se nézte.

A diákok városa volt Kolozsvár. A piaristák diákjai verekedtek a szomszéd református gimnázium diákjaival, majd békét kötve, akárcsak Thököly a törökkel a császár ellen, az unitárius gimnázium nebulói ellen vonultak; majd ezekkel is egyesülve megtámadták a mesterlegényeket és a hóstáti sihedereket. Csak diák-virtus volt ez vagy XVI. és XVII. századi visszaütő ösztönös emlékezés? Voltak itt tanítóképzősök és prepák, de a diákarisztokráciát a ritkán látható gazdászok s a mindenütt jelenlevő jogászok alkották. A jogászok híres „köri estélyein“ de sok szerelem, házasság és botrány indult!

Az egész város arccal annyira Pest felé fordult, hogy Erdély elcsatolásakor a kolozsvári fele intelligencia a fővárosba költözött. Jelképes Kolozsvárt alapíthattunk volna Pesten: posta, rendőrség, dohánygyár, minisztériumok, színházak, szerkesztőségek, boltok, fent és lent, oldalt és középen mindenütt van legalább egy kolozsvári s már csak mosolygok, amikor anyám egy héten legalább egyszer azzal jön haza, hogy ismeretlen úr vagy asszonyosság azzal szólította meg az utcán: — Nem Laczkó Aranka művésznőhöz van szerencsém? Tudniillik, már mi is felköltöztünk...

Mondják bár szerénytelenségnek, de meg kell állapítanom, hogy Kolozsvár a színes egyéniségek és különleges tehetségek városa volt. A tehetségek sora Bartha Károly honvédelmi minisztertől Körösi bácsi volt színházi gondnokig ível, aki Pesten virágzó fakereskedésben teljesítette ki szervező tehetségét. Kolozsvár a hazája Sándor Erzsinek, aki szerény keretből ragyogott ragyogó Lakmévá; Titkos Honának, akiből kolozsvári lánysága idején tán kevesen sejtették ki a későbbi híres pesti sztárt; Szabó Dezsőt is Kolozsvárról sodorta a végzet finn-ugrázaton keresztül pesti regényíróvá és az ifjúság vezérévé; Orbók Lóránt, másképpen Lorenzo Orbok de Kokos avagy Laurea Azertis mint spanyol drámaíró halt meg; Kuncz Aladár, a Fekete kolostor soha eléggé meg nem siratott szerzője a kolozsvári tankerületi főigazgató úr fia volt, egyébként öccse Kuncz Ödönnek, a híres részvényjogásznak (jól mondom?), akinek törvényelőkészítői munkásságát csak a beavatottak tudják s akinek jogi tudásán oly sok nemzedék növekedett föl; az elegáns világfi, szellemes Lázár Ernőt oly sokan ismerték és szeretik; a vájjon nem a Hója tövén gyökerezik-e Kolozsvár-Borscsa Mihály remek pályája? Tudjuk, hogy a Vígszínházát kolozsvári hagyományokból és kolozsvári fiatal színészekből (csak két név: Hegedűs Gyula, Góth Sándor a sok között) szervezte meg Ditrói Mór, akinek szelleme élteti még ma is az intézetet.

Itt felsorolni nem, csak kihagyni lehet neveket. A magyar föld legremekebb magyar paraszt-színésze, Szentgyörgyi István, a színpadi naturalizmus magyar Mounet-Sully-je volt s aki nem látta tőle a Tolonc Mravcsákjának tót figuráját vagy a Sárga csikó pusztabíráját és Lady Windermere legyezőjé-ben a tolokocsis hülye angol arisztokratát, annak nincs is fogalma a színészi tehetség skála-szélességéről. Sajnos, ma már magyarázni kell, ki volt E. Kovács Gyula, az Egressy-hagyományok hű öre s még szerencse, hogy Rózsahegyi Kálmán annyi múlt századbéli magyar vidéki alakot állított színpadra, hogy a hálátlanoknak is lajstromba kell venni őket. De nem indult-e Pálmay Ilka hódító nőisége is Kolozsvárról, amely annyit tapsolt a nem

felejtető Bárdi Gabi Gerolsteini nagyhercegnőnek is? Offenbach, Shakespeare, Flers és Caillavet (bocsánat a vegyes sorozatért, de ez a valóság) annyira otthon volt a farkasutcai régi színházban, hogy szinte kolozsvári szerzőknek számítottak, bár azokból is volt elég helyi nagyság. Volt külön költője Kolozsvárnak, az érdekes fejű és érdekesen beteg Felszeghy Dezső; külön újságforradalmára, az erdélyrészi első egykrajcáros újság alapítója, a szabóktól reklámból remekbe öltöztetett Richtzeit Arthur; volt külön beau Brummer je és Musset-je a Téglás egyszemélyében, aki évhosszat széles karimájú kalapot s naponta friss krizantémét viselt, még ha meg is koplalta egyéni előkelőségét.

A tehetségek úgy nőttek ki a város földjéből, mint a gomba eső után a Sétatér százados fái alatt. Tehetség, de mennyi! és egyéniség, de mennyi! A gombáról az örök tudományos és politika-izgalomban rohanó Ágoston Péter jut az eszembe... Amott sétál fantasztikusan európai-ázsiai mezében Bálint Gábor, a „boldogtalan góbé, amiket te szenvedsz, mi ahhoz a Jóbé” (Arany János), már mint a török vonalat elhanyagoló finn-ugrászat miatt. Itt Meltzl egyetemi tanár úr biciklizett kereken a Főtéren riasztó petárdákkal büntetve a szokatlan közlekedési eszközt csoportosan ugató kutyákat; vakító lámpája úgy imbolygott a szerelmi légyottjaikat nyilvánosan lebonyolító pendsik és darabontok között, mint egy boldogtalan bolygó. S nézd, a fiatal Janovics Jenő színész a próbáról csak átugrott szembe az új egyetemre, mert legsürgősebb dolga volt Csiky Gergelyből doktorálnia. Az egyetem pincéjében pedig vitézzel vívni s helyben két hengeren biciklizni tanított bennünket (pár gróffiút s pardon, a Kuncz Dadit meg engem) ki tudja mért ingyen Vermes Lajos volt szabadkai földesúr, aki ennek előtte Palícson egyedül magának épített egy egész színházat s villamost akart húzni Szabadka és Palics között, de a herdálódó vagyomból csak félútig telt talpfára és sínre s az egész annyiban is maradt. S vájjon ki volt, milyen titkos tragédia hősnője az a hatvanéves, de húszévesnek festett s valószínűen még Lorántffy Zsuzsáiméról maradt ősi selymekben suhogó aggszűz, aki minden este hatkor megjelent a Főtéren, négyszögét egyszer bejárta teljes csipkés díszében s újra eltűnt, akit mi, kölykök egyszerűség okáért csak Ubrik Borbálynak nevezünk. S volt-e minden városban olyan kövér ember, mint a Bánig Számi hentes (Benigni Sámuel), aki két zártszéket vett magának egyszerre a színházban? S nem ült-e ott az állóhelyen (a mindenkori igazgató jóvoltából szögesvégű vadász bot-székét behozhatta) minden este a fekete szemüveges kishivatalnok agglegény, aki sűgő nélkül tudta végigmondani az Ördög piluláit csakúgy, mint az Ember tragédiáját? A Kolozsvárról származott híres nőket felsorolnom e hely és úri mivoltom tiltja. Pedig a helyi chronique scandaleuse hasábjai volnának olyan zsúfoltak, mint a Sétatér fasorai a heti konfetti-csata idején.

S mi, tökfilkók, ezt az időt neveztük szürkének.

Az igaz, hogy Öt-hat-tíz év múlva bíborszínűnek látszott. Szegény, foltozott nadrágú gimnazisták gyanánt hagytuk el a várost s mikor visszatértünk... Ezt csak egy jelenettel tudom megmagyarázni, egyéni, de sokunkra jekép és példázat.

Mikor még mint színészgyerek ténferegtem a színház körül, esténként meg kellett várni, míg az előadás megkezdődik, aztán a sötétben Körösi bácsi beeregetett bennünket, színészfiúkat, lányokat, mámákat — megtöltöttünk vagy két padsort — a leghátsó helyekre. Néha pár sorocskával előre szivárogtunk, de az első három sor zsöllye puhaságát tán még csak el sem képzeltük. Egyáltalában az első húsz sor tilos volt számunkra.

Aztán felkamaszodtam s elpályáztam Kolozsvárról a pesti egyetemre. Elvégeztem, tanár lettem és író s egyszer csak leruccantam az anyámhoz

látogatóba. Este épp a Liliomot adták. Az előcsarnokba elfogódottan léptem be, hogy Körösi bácsi majd beereget az utolsó sorokba, amikor jött az igazgató, karon fogott, tegezett (egyelőre nem is merészeltem visszategezni, szegény anyám annyi évek óta kenyéradó hatalmas gazdáját), átadott a jegyszedőnek, aki elvezetett az első sorig, rámutatott a második hatalmas zsöllyére, meghajolt és elenyészett. Négyéves korom óta jártam színházba, de én még színészt nézőtérrel ilyen közlől nem láttam. Néztam a Julikát és Marikát s a konstábler urat s a szívem mintha egy vízoszlopot nyomott volna fölfelé; aztán, mikor az jött, hogy Liliom majd megbolondul, mert apa lett s a kitúnó színész fölhágott egy díványra s onnan adta ujjongását tudtára mindenkinek, nem bírtam tovább, elsírtam magam s kiosontam a nézőtérrel, óriási feltúnést keltve, hogy „persze a pesti író úrnak nem tesszik a vidéki színészkedés, pedig...” Pedig ekkor fedeztem fel az érdem és érdemtelenység, valódi és vélt érték viszonylagos voltát és az egésznek nyomorúságát.

Akik érettségim idején enyhén füttyültek rám vagy észre sem vettek, most az „író urat“, aki már nem volt „színészkölyök“, tegezték, ölelgették, uzonnára, vacsorára hívták... Akkor utáltam meg minden társadalmi érintkezést, szalon-csevegést, garden partyt, pikniket s az egész zsakettes robot-mókat. Azóta is magányos ember vagyok. Igen? Tizenhét, tizennyolc évemmel betegre epedtem magam egy-két elérhetetlen édes kislányért s most ugyanazok delnökké (így mondtuk!) érve kacéran kérdezik: — Szerelmes még belém? — Most nekem nem kellett s az is csak nekem fáj. Fiatal barátom, aki ezt olvasod, ne menj vissza hazádba prófétának, legfeljebb csak zsarnoknak. A prófétát leitatják, flekkennel megcsömöröltetik s annyi női mosollyal kínálják, hogy a készségesen mosolygó nő örökre gyanússá válik a szemébe.

Annnyt éltem kielégítetlen, megtiport, lenézett, mellözött fiatalságom — istenem, mennyi széppel és jóval gazdag fiatalságom idején Kolozsvár alsó szürke rétegében, hogy most zajlásának, sőt, tobzódásának bíborába fölráncigálva gúnynak éreztem az egész életet s menekültem illatos bársony kalodájából. Nem is igen jártam aztán haza anyámhoz Kolozsvárra.

Jöttek azonban az idők, amelyek lemosták a világmozi premier plánjáról az egyéni életet és a magyar Kolozsvárból román Kluzs lett. Égő seb és sajgó fájdalom. Megsokasodtak a széles börtüszök, a berbécsbőr kucsmák, a román nyelv oboázása, a derékfűzős festett arcú tisztak a kolozsvári Fötéren, a bronz-lovas Mátyás királyból Mátéi Corvinul lett, akinek érc arcán vadul csattogott a bevonulás után rámászott és elejbe lovagolva ült bocskoros román katona pofon-zápóra az „áruló“-nak, utcánk, a szerény Búza-utca Strada Florilorrá kényesedéit, minden román franciául akart beszélni veled, de csak magyarul értett meg, a Balkán csípős ínyes falatjai és émyegős dulcsászái kísértettek és az új magyar nemzeti színház színpadán Mihail Viteazul szavalta, hogy: singul si pribjag ...

A magyar díszletező munkások nem akarták az oromról lefeszégetni a magyar címet, mondván, hogy nem lehet, egy buzgó létrás közhivatalnok vállalkozott reá... Uram, remélem, most lesz szíves segédkezni a visszaakasztásában is.

A város finom, úri nyugalmit, talán kissé patópálos maradiságát balkáni nyüzsgés váltotta fel, amely haladásnak látszott, de valójában a mindenáron élni akarás üres handabandája volt. Hajdan joggal únt féltehetség fecsegők (magyarnak is azok lettek volna!) élő és holt felett rendelkező nagyúrrá lettek s a régi iskolai barátság orvén, de meg hogy ott kenyeret kereső anyám ne vallja kárát, el kellett szenvedni hamis hízelgésüket a magyar kultúra ápolásáról, a román irodalom éltető beszivárgásáról s úgy bólogatni

nekik, ahogy ők azelőtt minden szavunkra a szemünkbe akartak ugrani. Bekényszerített egy ilyen barát a román színház egyik évadnyitó előadására a proscenium-páholyba, ahol regáti egyetemi tanárok beszélgettek egymás-közt franciául. Lévén a francia nekem is jókenyerem, igen közlékenyek voltak. A Tájfunt, magyar szerző darabját adták. Engem párizsi írónak vélték. Szünetben a szomszédból bejött egy kis jassy-i egyetemi tanár, akit román volt iskolatársam megkérdezett, hogy tetszik neki az ügy? — La piesz pa, lö zsó bóku — mondta amaz kevésbé nemes franciasággal, de valódi román hazafias érzéssel. Iskolatársam figyelmeztette, hogy pesti író vagyok. A jassy-i kicsike nem szólt s gyorsan távozott. Nos, kedves kartárs, nekem sem tetszik az önök darabja, de ahogy mi játszunk most, az annál inkább.

Nem óhajtok ezeknek az időknek emléket állítani, még anekdotákban sem, csak annyit mondok, hogy végeredményben a kolozsvári lelkeség olyan volt e román időkben, mint a levegővel jól telefíjt gumipárna, ha itt tiporják, amott fölbuggyant. A szenvedő ellenállásnak különös módja volt a román vasutat CFR jelzése után cefrének nevezni. A sziguranciát azt hiszem itteni kimúlásáig magyaros konyhalatinnak ható szigurancia névvel illeték s ha a román Kolozsvárt Cluj-nak írta, a jó kolozsvári magyar úgy is ejtette: Kluj, jé-vel s a világért sem mondta volna kluzs-nak. Neki volt igaza, hát érdemes lett volna erre a rövid időre megtanulni a helyes román kiejtést?

Ejtsük ki az egészet emlékünkből s folytassuk ott, ahol húsz évvel ezelőtt elhagytuk.

Hát mondjátok ti, többi kolozsváriak, mindentől eltekintve, nem volt tébolyult ötlet Kolozsvárból román várost csinálni? Azaz, hogy csak akarni...

LACZKÓ GÉZA